

ВИЩІ ЖІНОЧІ КУРСИ – СКЛАДОВА СИСТЕМИ ВИЩОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (II ПОЛ. XIX – ПОЧ. XX СТ.)

Жіноцтво здавна боролось за свої права, за рівні права з протилежною статтю. Ця боротьба призвела до появи феміністичного руху.

Фемінізм виник у кінці XVIII ст. у Північній Америці. Фемінізм - теорія рівності двох статей, яка творить ідейну основу організованого руху жінок. Суттю феміністичних переконань є думка, що жінка зазнає суспільної дискримінації, насамперед через приналежність до своєї статі.

Фемінізм мав кілька етапів розвитку. Для першого етапу розвитку фемінізму, XIX - перша половина XX ст., було характерним зосередження на питаннях рівноправності жінок і чоловіків. У середині XX ст. починається другий етап фемінізму, основним завданням якого є досягнення фактичної рівноправності двох статей.

Під впливом феміністичної теорії сформувався український жіночий рух. Його особливістю є тісний зв'язок з національно-визвольною боротьбою. У Наддніпрянській Україні основні зусилля феміністичного руху були зосереджені на боротьбі за право жінки на освіту, зокрема, вищу. Жінками були створені різні організації і товариства, які сприяли вирішенню їх питань, наприклад, у Харкові діяло «Общество помощи высшему женскому образованию». У 1878 засновано Вищі жіночі курси у Києві, 1880 - у Харкові. А 1884 р. у Києві засновано український жіночий гурток, який очолила О.Доброграєва. Згодом були засновані Київська жіноча громада, Товариство захисту працюючих жінок у Києві та Харкові. Жінки брали активну участь у культурно-освітньому русі: Олена Пчілка, Х. Алчевська та інші, а також у суспільно-політичному житті, зокрема у народницькому та соціал-демократичному русі.

Складовою системи гуманітарної освіти Наддніпрянської України були Вищі жіночі курси, які діяли у відповідності з державним законодавством Російської імперії в галузі вищої освіти.

Жінки в Російській імперії могли здобувати вищу освіту лише з 1869 р., коли в Санкт-Петербурзі й Москві відкрилися Вищі жіночі курси.

У положеннях, які регламентували діяльність цих курсів у центрі (Санкт-Петербург, Москва) і Києві були розбіжності, а також і багато спільних підходів.

Як уже зазначалось, в Україні Вищі жіночі курси були засновані 1878 р. у Києві на клопотання професорів університету Селіна та С. Гогоцького. При університетських радах було утворено спеціальні комісії з питань заснування Вищих жіночих курсів. За київським проектом, на відміну від петербурзького, термін навчання передбачався в два, а не чотири роки, а самі ж курси підпорядковувалися попечителю навчального округу, а не безпосередньо міністру просвіти. Завідування Київськими курсами надавалося їх засновнику лише до створення педагогічної ради, а потім покладалося на голову цієї ради, якого обирали професори. У Петербурзьких курсах засновник залишався виконавцем рішень педагогічної ради, що стосувалися навчального процесу і після відкриття курсів. У Києві до читання лекцій залучалися не тільки університетські професори, а й ширший загаль з числа тих, що мали право на викладання, тоді як у Петербурзі - лише університетські викладачі . [1]

Але спільним було те, що випускниці всіх курсів не отримували жодних преференцій. У «Положеннях о Высших Женских Курсах, учрежденных в Киеве» зазначалося: «После окончания курса слушательницы будут получать свидетельства об успешных занятиях на курсах». [2]

Однією з обов'язкових вимог до поступаючих на Київські курси (п.3, розділ III) було «удостоверение местной полиции в полной своей политической благонадежности». [3]

Київські Вищі жіночі курси існували в якості приватних навчальних закладів, програми яких затверджувало Міністерство Народної Просвіти. Курс навчання, спочатку був дворічний, згодом до 1881 року був поступово розширений до чотирирічного. Склалися вони лише з двох відділень —

історико-філологічного й фізико-математичного. У їх організації взяла участь група ентузіасток (Алексєєва, Антонович, Ватинова, Гогоцька, Горова, Покровська, Толочинова), які зібрали для почину 550 рублів. Плата за навчання становила 50 рублів на рік. При вступі потрібно було пред'явити атестат про середню освіту.

Викладання на Київських Вищих жіночих курсах було наближене до університетського, особливо це стосувалося історико-філологічного відділення. Та, не зважаючи на це, право викладання у старших класах жіночих середніх навчальних закладів, якого довго і безуспішно домагалось керівництво курсів, так і не було надане випускницям цього закладу. Це сприяло поступовому зменшенню кількості випускниць, адже далеко не всі жінки могли дозволити собі платне чотирирічне навчання, яке не забезпечувало при цьому жодних прав у професійній діяльності, порівняно з особами, які мали середню освіту. Відсутність прав, поряд із складністю навчання, була основною причиною скорочення кількості слухачок фізико-математичного відділення Київських Вищих жіночих курсів, які в переважній більшості не отримували в середній школі достатньої підготовки до слухання вищого курсу природничих наук та математики. У результаті цього, фізико-математичне відділення курсів з 1886 р. було закрито, а його предмети залишилися додатковими до курсу історико-філологічного відділення. Тривалий час цей навчальний заклад стикався також з матеріальними складнощами, що не дозволяло значного розширення його навчальної бази.

Набір навчальних предметів був досить насиченим і різноманітним, професійно спрямованим як на історико-філологічному, так і на фізико-математичному відділеннях. Кількість і обсяг навчальних дисциплін за перші чотири роки діяльності київських Вищих жіночих курсів (1878-1882) подано в таблиці №1 (Історико-філологічне відділення).

Предмети викладання на історико-філологічному відділенні (таблиця № 1)

	Назва предметів	Кількість годин на тиждень
--	-----------------	----------------------------

		I-й курс	II-й курс	III-й курс	IV-й курс
1.	Російська історична граматики	2	2	1	-
2.	Історія російської словесності	2	2	1	1
3.	Історія загальної літератури	2	2	2	2
4.	Історія грецької літератури	2	2	2	2
5.	Історія римської літератури	-	-	2	2
6.	Російська історія (стародавній період)	2	2	1	1
7.	Російська історія (московський і новий період)	2	2	3	3
8.	Російська історіографія	2	-	-	1
9.	Історія Греції	3	-	-	-
10.	Історія Риму	-	3	-	-
11.	Історія Середніх віків	-	2	2	2
12.	Нова історія	-	-	2	2
13.	Статистика	-	-	2	2
14.	Логіка	2	-	-	-
15.	Психологія	-	2	-	-
16.	Педагогіка	-	2	2	1
17.	Історія філософії	-	2	2	2
18.	Латинська мова	2	2	2	2
19.	Французька мова	1	1	1	1
20.	Німецька мова	1	1	1	1
21.	Моральне богослов'я	-	-	1	-
22.	Практичні заняття з російської мови	-	-	1	1
23.	Практичні заняття з російської історії	1	-	-	-
24.	Практичні заняття з загальної історії	1	-	-	-
25.	Читання літописів	1	-	-	-
	Усього годин на тиждень	26	27	28	26

У навчальних програмах Вищих жіночих курсів заслуговує на увагу дбання про оволодіння слухачами іноземних мов і, можливо, практичні заняття з методики освоєння історичних літописів. Разом з тим, цілком очевидно є програмна політика русифікації. Вона проглядається у тенденційному відборі навчальних предметів, російській мові викладання і повній відсутності будь-яких відомостей про Україну, її історію і культуру,

мову і літературу. Що стосується навантаження студентів, то воно було розподілено досить рівномірно по курсах.

Правила для цих курсів були введені в 1879р. у С-Петербурзі, а згодом поширено на Київ та інші міста. Цар Олександр III, який прийшов до влади після вбивства його батька народовольцями (в якому брали участь і жінки), вирішив «оздоровити» справу дівочого виховання.

Через вільнолюбні прагнення вихованок, у 1886 році було наказано припинити по всій імперії прийом слухачок Вищих жіночих курсів. Тож після закінчення занять для попередніх наборів заклади автоматично припиняли діяльність. У 1889 році це сталося й у Києві. Для цілого покоління киянок шлях до подальшої освіти після гімназії був закритий.

Офіційним обґрунтуванням цієї акції стали «неблагонадійність і аморальність» вихованок. Уряд був занепокоєний, зокрема, фактом відірваності від сім'ї, бо ж на курсах навчалася багато іногородніх. Так на Київських курсах у 1885-1886 рр. із 196 слухачок 112 прибули з інших міст. [4]

Приводом для закриття курсів послужили і відсутність надійного працевлаштування, низька матеріально-технічна забезпеченість, відсутність чітко означеної мети, недостатня фахова підготовка і мізерні життєві умови слухачок.

Але все це було тільки приводом. Головна ж причина закриття Вищих жіночих курсів полягала у способі життя слухачок, їх «неблагодійності», відсутності дієвого нагляду за мораллю.

Офіційно курси закривалися до розробки й запровадження Статуту, проґрамами і правил для жіночих вузів. У 1886р. нарада представників МНП і МВС прийняла рішення про те, що «пока не будет выработан Устав, программа и правила предполагаемых высших женских учебных заведений, необходимо пресечь дальнейшее скопление в больших городах молодых девиц, ищущих не столько знаний, сколько превратно понимаемой ими

свободы». [5] На доповіді міністра просвіти 12 травня 1886 р. імператор надписав: «Совершенно разделяю мнение совещания».

Набір на курси було припинено і в 1889р. відновлено лише на С-Петербурзькі вищі жіночі курси. Уряд не йшов на відкриття нових жіночих шкіл, особливо насторожено він ставився до цього питання, коли йшлося про Україну. Тривалий час (з 1889р. до 1905р.) у Наддніпрянській Україні загалом не було жодного вищого навчального закладу для жінок. Лише необхідність нової реформи вищої освіти поставила на порядок денний і питання про вищу жіночу освіту. Одночасно з комісією, яка працювала над редакцією нового загальноуніверситетського Статуту, була створена секція університетської підкомісії з реформи жіночих вищих навчальних закладів. Секція працювала з матеріалами, зібраними на С-Петербурзьких, Московських курсах і в жіночому медичному інституті в С-Петербурзі, які діяли на підставі «временного положения о Высших Женских Курсах». [6]

Матеріали секції стосуються, перш за все, вищої жіночої освіти в Москві і С-Петербурзі. Але здається доцільним проаналізувати їх, оскільки вони мають безпосереднє відношення до вищої освіти в Україні. Ставилося питання про відкриття Вищих жіночих курсів у всіх університетських містах, у тому числі Києві, Одесі та Харкові. Аналіз цього документу постає важливим для дослідження політики уряду в галузі вищої жіночої освіти.

Секція наголошувала на тому, що було б бажаним, аби на курсах «действовал устав, вполне аналогичный с университетским». [7] У поданому проекті структура управління окреслювалась таким чином: опікунський комітет, рада, декани, збори факультетів, інспектриси та їх помічники. На чолі курсів - директор, який призначається міністром, на відміну від проекту університетського Статуту, за яким ректор обирався професорською колегією. До компетенції ради курсів відносились «обсуждение по предложению попечителя учебного округа всех вопросов, касающихся курсов» (параграф 31).[8] За проектом же нового Статуту університетська

рада мала на багато більше самостійності, ніж його надавало тимчасове Положення.

Проект визначав, також, умови прийому на навчання. Зазначено, що «в слушательницы принимаются лица, достигшие 17 летного возраста и окончившие полный 7 классный курс гимназий».[9]. Статус випускниць обумовлювався в параграфі 53. Передбачалось, що вони «допускаются к преподаванию в правительственных средних учебных заведениях с содержанием и пенсией, которые по штатам этих учебных заведений полагаются для преподающих лиц мужского пола». [10]

16 серпня 1904 р. МНП затвердило «Правила для слушательниц Одесских женских педагогических курсов». Необхідною умовою для вступу на курси, окрім атестату, вікового цензу (від 17 до 23р.), було «полицейское свидетельство о благонадежности», а також письмовий дозвіл батьків.

Плата за річний курс встановлювалась вища, ніж в університетах - 150 рублів. У нормативних актах, які регламентували вищу жіночу освіту, було більше обмежень і в правах студенток. Так, за Правилами для слухачок Одеських жіночих педагогічних курсів заборонялися всілякі дії, що носили характер корпоративності. У параграфі 16 зазначалося, що «слушательницы обязуются не принимать участия ни в каких тайных обществах и кружках».[11]

У 1905 році із проголошенням найвище дарованих «свобод» відкрилися нові можливості для жіночого навчання. Одразу ж відродилися й Вищі жіночі курси. У Києві вони деякий час орендували приміщення на вулиці Фундуклеївській (нині Богдана Хмельницького).

Тепер у влади вже не було підстав зараховувати всіх курсисток у революціонерки. Мода на освіту серед дівчат не задовольнялася гімназією й вимагала більшого. Доки жіночі вищі навчальні заклади не давали ніяких особливих прав, їх легко могли кинути й найдостойніші курсистки. Ось рядки з автобіографії Анни Горенко (Ахматової): «Я вступила на юридичний факультет Вищих жіночих курсів у Києві. Поки доводилося вивчати історію

права й особливо латину, я була задоволена, коли ж пішли суто юридичні предмети, я до курсів охолонула». Та причина «охолодження» Ахматової до курсів, найімовірніше, викладена в подальших рядках автобіографії: «...у 1910-му Анна Андріївна вийшла заміж за Миколу Гумільова, і вони разом виїхали до Парижа...».

Такий стан справ існував до грудня 1911 року. А потім все змінилося. Було прийнято закон «Про іспити осіб жіночої статі на знання курсу вищих навчальних закладів і про порядок здобуття ними вчених ступенів і звання вчительки середніх навчальних закладів», що фактично увімкнув зелене світло для всіх дівчат, які бажали зробити наукову або іншу кар'єру. Вищі жіночі курси реально прирівняли до університетів, їх випускниці могли претендувати на службу як адвокати, практикуючі лікарі, викладачки всіх рангів — аж до професорів. Після цього статус київських Вищих жіночих курсів істотно підвищився, їх стали навіть називати «Жіночим університетом Святої Ольги», побудували нове приміщення, у якому тепер розташоване Міністерство з надзвичайних ситуацій, а плату за навчання підвищили до 100-150 карбованців на рік. Та кар'єрні можливості були того варті.

Боротьба жінок за рівність в галузі освіти була нерозривно пов'язана з загальнодемократичним рухом за подолання дискримінації та забезпечення громадянських прав жінок. Царський уряд був вимушений дозволити вищу жіночу освіту, виходячи, насамперед, з необхідності нейтралізувати опозиційні сили в країні, ізолювати молодь від впливу прогресивних ідей Заходу. Жіноча вища освіта складалась, в основному, з приватних навчальних закладів, які існували на кошти різних благодійних товариств і окремих осіб.

Політику царського уряду в галузі освіти загалом, гуманітарної зокрема, характеризує стан фінансування вищих навчальних закладів.

Необхідність збільшення асигнувань на розвиток вищої освіти, особливо на зламі XIX – XX ст., була відчутною. У статутах вузів усіх типів виокремлювалося питання про фінансування, перераховувались навчально-

допоміжні заклади і господарські видатки кожного з вузів. Університетська, педагогічна, духовна освіта розвивалась, переважно, за рахунок державних асиннувань. Жіноча ж освіта та більшість технічних вузів функціонували на приватні кошти і мали відповідний статус. Значну статтю надходжень вузів складала плата за навчання.

Якщо університети фінансувалися, здебільшого, за рахунок державних коштів, то жіноча освіта була майже виключно приватною й існувала за рахунок приватних капіталів.

Вищі жіночі курси в Україні як першого періоду (до 1886р.), так і другого (після 1905р.) відкривалися, переважно, на приватні кошти. 24 жовтня 1878 р. Міністерство внутрішніх справ затвердило Статут товариства для підтримання Вищих жіночих курсів у матеріальному відношенні. Одночасно, певна частина коштів призначалась з державного бюджету. З 1879р. щорічно казна виділяла курсам по 3 000 рублів. За проектом Положення про Вищі жіночі курси кошти їх складаються з: а) надходжень від слухачок, б) допомоги від казни, товариств і приватних осіб, в) від різних пожертвувань і відсотків від цих капіталів. [12]

У 1881 р. в « Положении о Высших женских курсах, учрежденных в Киеве» (п.1 розділу VI) було записано, що кошти курсів склалися з внесків за право слухання лекцій і добровільних пожертвувань.[13] За цим Положенням плата за річний курс навчання була удвічі меншою ніж в університетах (50 руб. за рік), але від неї ніхто не звільнявся.

На погляд секції університетської підкомісії з реформи вищої жіночої освіти, для початку буде достатньо забезпечити вищу жіночу освіту в Росії, якщо держава щорічно асигнуватиме 180 тис. руб. на допомогу курсам в шести університетських містах, в тому числі Києві, Харкові та Одесі - по 30 тис. руб. на кожні.

Необхідною умовою функціонування курсів визнавалось також забезпечення правового й матеріального статусу викладчів, оскільки багато

коштів піде на організаційні цілі - розширення приміщень, створення повноцінної бібліотеки, придбання обладнання, тощо. [14]

Отже, стан вищої освіти багато в чому залежав від коштів, що призначалися на її розвиток. Штати, визначені 1884 р., уже на час їх затвердження виявилися недостатніми, не відповідали дійсним потребам вищої школи. Диспропорція стала особливо відчутною у зв'язку з збільшенням кількості студентів і здорожчанням життя. На думку Д.І.Багалія, професора Харківського університету, члена Державної ради, залишилась без належної оцінки величезна заслуга університетів, яка полягає в тому, що «они сумели організувати преподавание без увеличения отпускаемых им средств, почти для двойного числа учащихся, главным образом, посредством чрезвычайного напряжения сил своего преподавательского персонала».[15]

Окрім державних субсидій вузи, особливо технічні й жіночі, отримували відчутну матеріальну підтримку від приватних осіб. Незадовільне матеріально-технічне забезпечення поставило уряд перед необхідністю збільшити асигнування. Це стало одним із напрямків реформи вищої освіти на початку ХХ століття.

Отже, під впливом феміністичної теорії сформувався український жіночий рух. Його особливістю був тісний зв'язок з національно-визвольною боротьбою. У Наддніпрянській Україні основні зусилля емансипаційного руху були зосереджені на боротьбі за право жінки на освіту, зокрема, вищу. У 1878 засновано Вищі жіночі курси у Києві, 1880 - у Харкові. У 1884 у Києві засновано український жіночий гурток, який очолила О.Доброграєва. Згодом були засновані Київська жіноча громада, Товариство захисту працюючих жінок у Києві та Харкові. Жінки брали активну участь у культурно-освітньому русі, а також у суспільно-політичному житті, зокрема у народницькому та соціал-демократичному русі. Та найбільшим досягненням цього руху було все ж таки право жінки на вищу освіту.

Боротьба жінок за рівність в галузі освіти була нерозривно пов'язана з загальнодемократичним рухом за подолання дискримінації та забезпечення

громадянських прав жінок. Царський уряд був вимушений дозволити вищу жіночу освіту, виходячи, насамперед, з необхідності нейтралізувати опозиційні сили в країні, ізолювати молодь від впливу прогресивних ідей Заходу. Вища жіноча освіта складалась, в основному, з приватних навчальних закладів, які існували на кошти різних благодійних товариств і окремих осіб і мала відповідний статус.

Посилання.

1. Сборник постановлений по МНП. - Т.VIII - СПб.: Общественная польза, 1892 - с. 422-423
2. Проект Положения о Высших Женских Курсах, учрежденных в Киеве. – Киев, 1878 г. - с.19
3. Проект Положения о Высших Женских Курсах, учрежденных в Киеве. – Киев, 1878 г. - с.49
4. Обзор деятельности ведомства МНП за время управления императора Александра III.-СПб.:Государственная тип.,1901.-с.213
5. Исторический обзор деятельности МНП 1802-1902.-СПб.:изд.МНП,1902.-С.628
6. Исторический обзор деятельности МНП 1802-1902.-СПб.:изд.МНП,1902.-С.785
7. Объяснительная записка к составленному секцией проекту Положения о Высших Женских Курсах // Доклад секции по преобразованию женских учебных заведений.-СПб.: тип. В.Безобразова, 1902.-С.7
8. Проект Положения о Высших Женских курсах и их штаты // Доклад секции...С.19-28.
9. Положении о Высших женских курсах, учрежденных в Киеве» .- п.1 розділ VI. – С.7.
10. Положении о Высших женских курсах, учрежденных в Киеве .- п.1 розділ VI. – С.86
- 11.Правила для слушательниц Одесских женских педагогических курсов. – п.16 .- С.24

12. Объяснительная записка к составленному секцией проекту Положения о высших женских курсах, учрежденных в Киеве. - К., 1881.-С.8
13. Положение о Высших женских курсах, учрежденных в Киеве. - п.1,- р. VI. – С.87
14. Объяснительная записка к составленному секцией проекту Положения...- С.8
15. Багалеи Д.И. Экономическое положение русских университетов.-СПб.: Общественная польза, 1914.- С.3.